
SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

- Z OBSAHU: R. STOLIČNÁ: Alimentárne tabu v svetových náboženských systémoch
M. MENCEJ: Predstavy o živote po smrti u starých Slovanov
D. BELKO: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne
H. HLÔŠKOVÁ: Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii
D. LUTHER: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia

Na obálke:

1. strana: Čarodejnice pri magických úkonoch na drevoryte zo 16. storočia. Z publikácie Slovensko II. Lud. Obzor, Bratislava 1975.

K článku D. Belka: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne

Preklady Martin Styan

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

Electronic version accessible via Internet
URL://www.savba.sk/logos/journals/ap/ap.html

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Martin Mešša, Ján Mjartan, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ZDRAVICA BOŽENE FILOVEJ 275

ŠTÚDIE

- Stoličná, Rastislava: Alimentárne tabu v svetových náboženských systémoch 277**
Mencej, Mirjam: Predstavy o živote po smrti u starých Slovanov 286
Belko, Dušan: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne 302
Hlôšková, Hana: Kategória minulosti v rozprávackej stratégii 319
Luther, Daniel: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia (Výskumy mesta a formovanie urbánnej etnológie na Slovensku) ... 334

DISKUSIA

Buchta, Stanislav: Transformačné peripetie slovenského poľnohospodárstva a zmeny vidieckej spoločnosti 345

MATERIÁLY

Paulovičová, Mária: Príspevok k problematike hranice a hraničného pásma v susedských vzťahoch. 351

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- Za PhDr. Jarmilou Paličkovou, CSc. (Juraj Zajonc) 357**
K životnému jubileu pani Eleny Prandovej (Ema Drábiková) 360
Mikuláš Mušinka šesťdesiatnik (Viera Gašparíková) 361
IV. Kongres EASA (Juraj Podoba) 365
11. International Ethnological Food Research Conference (Rastislava Stoličná) 369
Obrazový a zvukový záznam vo vývine etnografie (Olga Danglová) 371
Ludové umenie – regres a regenerácia (Olga Danglová) 374
Odborne i populárne o paličkovanvej čipke (Juraj Zajonc) 378
Medzinárodné frazeologické sympóziu EUROPHRAS '95 (Susanne Hosc) 379
Etnologický film v Göttingene (René Lužica) 382
Etnografická výstava roka v SNM-EM (Marta Pastieriková) 384

RECENZIE-ANOTÁCIE

CONTENTS

CONGRATULATION TO BOŽENA FILOVÁ 275

STUDIES

- Stoličná, Rastislava: The alimentary tabu in the world religions 277**
Mencej, Mirjam: The life after death by ancient Slavs 286
Belko, Dušan: Magic ideas, meassurs and practices in the human ethnomedicine 302
Hlôšková, Hana: The category of the past in story telling strategies 319
Luther, Daniel: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia 334

DISCUSSION

Buchta, Stanislav: Transformation problems of Slovak agriculture and changes of rural society 345

MATERIALS

Paulovičová, Mária: Contribution to the problem of borderlines, boundaries and their reflection in neighbourly relations 351

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

- An obituary for PhDr. Jarmila Paličková, CSc. (Juraj Zajonc) 357**
The anniversary of Elena Prandová (Ema Drábiková) 360
Mikuláš Mušinka is sixty (Viera Gašparíková) ... 361
IV. Congress of EASA (Juraj Podoba) 365
11th International Ethnological Food Research Conference (Rastislava Stoličná) 369
Visual and sound records in the development of ethnography (Olga Danglová) 371
Folk art – regress and regeneration (Olga Danglová) 374
About folk bobbin lace – scholarly and popular marmar (Juraj Zajonc) 378
International Phraseological Conference EUROPHRAS '95 (Susanne Hosc) 379
Ethnological film in Göttingen (René Lužica) 382
Ethnographic exhibition of the year in Slovak National Museum - Ethnographic museum in Martin (Marta Pastieriková) 384

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

MAGICKÉ PREDSTAVY, OPATRENIA A PRAKTIKY V HUMÁNNEJ ETNOMEDICÍNE¹

DUŠAN BELKO

Mgr. Dušan Belko, Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

The study is directed towards human ethno-medicine and especially towards the magic elements included in it. It introduces the accessible literature on these problems and analyzes the magic ideas about the causes of illnesses, magic-protective measures and magic healing practices preserved in the traditional culture of Slovakia.

Čo je mágia v tradičnej duchovnej kultúre je veľmi ťažko a jednoznačne určiť, pretože bádatelia, ktorí sa touto problematikou zaoberajú, ju definujú rôzne. Popri princípoch mágie homeopatickej, kontagióznej a parciálnej² sa pri magických činnostiach v tradičnej kultúre využívalo priam nepreberné množstvo iných magických prostriedkov. Využívali sa predstavy o mágii slova, čísel, mágii pohybu, mimiky, gesta, mágii začiatku, mágii času, priestoru, o magicko-očistných živloch, prakticky neobmedzené bolo množstvo magických prostriedkov materiálnej povahy atď., pričom všetky tieto prostriedky mali umocniť účinok magických obradov, úkonov a praktík.

Mágia je prepletená celým obyčajovým komplexom, je to široká oblasť a ohromné množstvo materiálu, ktorého solídne spracovanie by si vyžiadalo samostatnú prácu. Chceme však upriamiť pozornosť na uplatnenie mágie v etnomedicíne, pretože práve v nej nachádzame pestrú paletu magického myslenia a činností. Aplikácia princípov mágie mohla podľa tradičných predstáv prinavrátiť nielen poškodené zdravie, ale i ochraňovať pred chorobou, či dokonca samu chorobu zapríčiniť.

K poznaniu vývoja medicíny existuje celý rad kvalitných prác,³ ktoré však poskytujú informácie o etnomedicíne približne do sformovania medicíny a o nasledujúcom vývoji sú tu už iba sporadické zmienky. K vývoju etnomedicíny u nás však existuje veľmi kvalitná štúdia E. Horváthovej,⁴ ktorá pôsobila inšpiratívne pri tvorbe tejto našej práce. Autorka tu podáva nielen prehľad vývoja etnomedicíny u nás, ale zameriava sa i na pomerne široký okruh problémov, ako napr. na predstavy a vedomosti o príčinách ochorení, o racionálnej i poverovej prevencii, o liečebných prostriedkoch, postupoch a liečiteľoch s doložením pomerne veľkého počtu príkladov.

Prácou syntetického charakteru o etnomedicíne u nás je dielo J. Čižmáňa,⁵ ktoré obsahuje množstvo materiálu nielen zo Slovenska, ale i z Čiech a Moravy. Táto práca, hoci sa venuje územiu Slovenska len čiastočne, patrí k základným prameňom skúmania etnomedicíny u nás. Ďalším prameňom sú národopisné práce J. L. Holubyho,⁶ obsahujúce bohaté informácie o niektorých poverových praktikách, liečení chorôb, liečivých rastlinách a pod.

Veľké množstvo poznatkov o etnomedicíne, alebo o jednotlivých zložkách nájdeme roztrúsené v časopisoch,⁷ avšak informácie sú málokedy časovo a priestorovo zaradené, čo by inak zvyšovalo ich využitie v odbornej literatúre. Hodnotná práca, i keď viac zameraná na materiál z Čiech, je stať J. Matiegku v staršej syntetickej práci o ľudovej kultúre,⁸ ktorá prináša poznatky utriedené sčasti aj v dnes použiteľnom systéme.

Z novších prác sú to predovšetkým state E. Horváthovej o etnomedicíne u nás v syntetických prácach o ľudovej kultúre,⁹ ktoré prinášajú ucelený obraz o ľudovom liečení na Slovensku, ako i monografické práce jednotlivých regiónov a obcí Slovenska,¹⁰ kde nájdeme množstvo praktík preventívno-ochranného charakteru, predstavy o príčinách chorôb, liečivách a liečiteľských postupoch, hygienické zásady a pod. Ďalšie poznatky o etnomedicíne na Slovensku alebo o jej jednotlivých komponentoch nájdeme v jednotlivých štúdiách odborných etnologických časopisov a zborníkov.¹¹ Určitým materiálom k danej problematike je i autorov terénny výskum ľudového liečenia.¹²

Keďže rozoberáme mágiu v etnomedicíne, chceme vysvetliť, čo chápeme pod pojmom etnomedicína. Termíny ľudové liečenie i etnomedicína sa i v časti odbornej literatúry používajú ako synonymá, avšak tieto pojmy nie sú obsahovo rovnocenné. Obsah termínu liečenie v skutočnosti vystihuje len činnosť, ktorá je zameraná na znovunadobudnutie zdravia. Okrem toho je však v ľudovom liečení množstvo znalostí o príčinách chorôb, znalostí o tele človeka, hygienické zásady, prevencia, znalosti liečiv. Súčasne existujú ďalšie zložky tradičnej duchovnej kultúry, ako zvyky, predstavy o prírode a pod., ktoré sa prelínajú s tradičným liečením, ako i zlomky vedomostí oficiálnej medicíny, náboženstva atď. Celý tento komplex môžeme nazvať etnomedicínou. „Etnomedicína predstavuje komplex empirických poznatkov, svetonázorových predstáv, magických princípov, náboženských prvkov, fragmentov oficiálnej medicíny rôznych období popri niektorých iných zložkách rôznej proveniencie.“¹³

Etnomedicínu ako celok možno podľa rozumovej zdôvodniteľnosti rozdeliť na racionálnu a iracionálnu etnomedicínu. Takéto delenie je samozrejme umelé, v tradičnej duchovnej kultúre sa tieto dve zložky prelínali, ba vôbec sa od seba neoddeľovali. Takéto umelé delenie zavádzame len vzhľadom na ďalšiu systematizáciu nášho príspevku. Racionálnou časťou etnomedicíny, ktorá je založená v podstate na reálne overených skúsenostiach, ktorými sa ľudia chránili a ozdravovali, sa tu bližšie nebudeme zaoberať.

Chceme sa hlbšie zamerať na iracionálnu (poverovú časť etnomedicíny), v ktorej „sa odrážajú animistické predstavy o prírode a viera v nadprirodzené sily“.¹⁴

Etnomedicínu podľa objektu záujmu môžeme deliť na etnomedicínu humánnu, ktorá zahŕňa postupy zachovania zdravia ľudí v najširšom slova zmysle a etnomedicínu veterinárnu, ktorá zahŕňa postupy ochrany a liečenia zvierat. V našom príspevku sa budeme venovať etnomedicíne humánnej, alebo ešte presnejšie, zameriame sa na magické predstavy, princípy, postupy a prostriedky v humánnej etnomedicíne.

V národopisnej vede bola etnomedicína v predchádzajúcom období zväčša na okraji záujmu. Z toho vyplýva i nie dostatočné systematické utriedenie tejto problematiky. Ani naša klasifikácia si nenárokujeme preto právo na úplnosť. Vychádza zo starších prác J. Matiegku a J. Čižmáňa a z novej práce E. Horváthovej.¹⁵ Pokúsili sme sa v nej utriediť nám dostupné magické predstavy o príčinách chorôb a magické spôsoby prevencie a liečenia týchto chorôb.

1. Predstavy o magických príčinách chorôb

Dôležitou súčasťou poznatkov etnomedicíny sú predstavy o magických príčinách chorôb. Rozpoznanie týchto príčin bolo podmienkou na prijatie účinných ochranných opatrení, ako i samotných spôsobov liečenia. V zásade môžeme rozpoznať dva okruhy magických príčin chorôb. Po prvé: „Na celom Slovensku patrilo k najfrekvencovanejším presvedčeniu, že si človek môže zapríčiniť chorobu sám tým, že nerešpektuje zákaz, ktorého nedodržanie je sankcionované újmou na zdraví. Takéto zákazy sa viazali k niektorým životným situáciám, určitým dňom roka a k rôznym aktivitám.“¹⁶ Po druhé: Bolo to presvedčenie, že choroby môžu „spôsobiť aj ľudia, ktorí sa v takejto činnosti vyznajú.“¹⁷ Ide tu vlastne o predstavu o fungovaní určitých magických praktík na vyvolanie choroby.

1.1. Predstavy o príčinách chorôb, ktorých dôvodom bolo nerešpektovanie určitých zákazov

Zákazov, ktorých porušenie mohlo narušiť zdravie, bolo množstvo a viazali sa najmä k väčším či menším úsekom výročného a biodromálneho cyklu, ako i k niektorým iným príležitostiam. Vychádzame tu pritom z materiálu, ktorý je bohato zaznamenaný v množstve odbornej etnologickej literatúry,¹⁸ samozrejme, so zameraním na magické predstavy o zákazoch, ktorých nedodržanie môže priniesť zdravotnú ujmu.

V biodromálnom obyčajovom cykle bola venovaná pozornosť zaisteniu zdravého vývoja jedinca už od počiatočného štádia. Najmä v gravidite platilo pre ženy množstvo zákazov, ktorých prekročenie by mohlo podľa magických princípov ohroziť zdravý telesný i duševný vývin dieťaťa. Najrozšírenejšie predstavy boli spojené s princípom mágie podobnosti, napr. ak sa budúca matka zahľadela na nejaké zviera, môžu sa na dieťa preniesť znaky tohto zvierata; ak sa zahľadela na telesne postihnutého, dieťa malo mať tú istú telesnú vadu; ak sa náhodou nadýchla zápachu, dieťa malo mať neprijemný dych; matka nemala byť smutná, lebo by dieťa plakávalo a ďalšie. Prípadne sa tento princíp mágie podobnosti spájal s kontagióznou mágiou, napr. ak gravidná žena zbadá požiar, zapálené zore či vychádzajúce slnko a súčasne sa seba dotkla rukou, dieťaťu ostal na rovnakom mieste červený flak; ak žena strekla na telo cudzia krv, ostal na tele dieťaťa znak rovnakého tvaru a pod. „Prakticky pre každú vrodennú vadu alebo nežiadúcu fyzickú vlastnosť sa našlo vysvetlenie v neuváženom správaní sa matky počas tehotenstva alebo ešte pred ním.“¹⁹

Vo výročnom obyčajovom cykle bola prevažná väčšina zákazov viazaná na zimný a jarný obyčajový komplex. Zakázané boli niektoré druhy prác, napr. žena nesmela na Luciu šiť, aby sa jej nezbierali prsty; v deň zimného slnovratu sa nesmeli rúbať stromy, aby človeka niektorý neprivalil; zakázané bolo požívať určité druhy jedál, napr. kto jedol od Lucie do Vianoc strukoviny, mal dostať vredy a chrasty; iné zákazy boli napr. ak na Vianoce visí vonku mokré prádlo, tak ten, komu prádlo patrí, zomrie; bolo zakázané skoro vstávať od štedrovečerného stola, pretože kto skoro vstal, ten i skoro zomrel; na Vianoce bolo zakázané chodiť po zemi bosými nohami, aby na nich nemali v nasledujúcom roku vredy a množstvo ďalších zákazov. Počas ďalších období roka napr. na Ďura bolo zakázané zabiť hada, pretože takýto človek skoro zomrel; zákaz ísť bosými nohami do potoka, inak človek mohol dostať vredy a pod. Ďalšie zo zákazov, ktorých nerešpektovanie by mohlo priniesť ujmu na zdraví, boli najmä zákazy práce, napr. aby sa nekrivil palce, či nehnisali prsty, nesmelo sa šiť alebo priať na Zvestovanie, na Vstúpenie, na Rusadlá, na Božie telo, na Jána, na Počatie atď. Takéto magické zákazy prác zabezpečovali ľuďom „odpočinok bez toho, aby im mohol niekto vyčítať, že leňošia“.²⁰

Iné zákazy, ktorých prekročenie mohlo priniesť ujmu, sa viazali k rôznym situáciám, či životným aktivitám. Je ich opäť množstvo, napr. až do súčasnosti je aktuálny zákaz rozprá-

vania o chorobe, prípadne naznačenie jej príznakov gestami, pretože to môže byť predpokladom vzniku choroby; iná skupina zákazov sa týka konzumácie určitých jedál, napr. od kyslých jedál sa môže človeku pohnúť hostec; ak niekto lakomo zjedol jedlo, mohol dostať vrede; všeobecný bol zákaz zbierania či dotýkania sa nájdených predmetov, pretože na ne mohla byť prenesená choroba (na princípe kontagiózneho mágie), ktorá by takto prešla na dotyčného; iná skupina je viazaná na obdobie úmrtia a pohrebu, napr. keď prvýkrát niekomu zvonila na pohreb, bolo zakázané jesť, inak dotyčný mohol dostať mŕtvu kosť. Pod hrozbou tej istej ujmy bolo zakázané pozeráť sa zvonku cez okno do miestnosti, kde bol mŕtvy a ďalšie podobné zákazy.

1.2. Predstavy o príčinách chorôb, dôvodom ktorých boli zásahy ľudí

Veľké množstvo chorôb bolo podľa tradičných predstáv zapríčinené čarovaním. Dôvodmi na vykonávanie magických praktík, ktoré zapríčiňujú ujmu na zdraví, ba niekedy až smrť, boli najmä zlé medziľudské vzťahy, ako závisť, žiarlivosť, nenávisť a pod. Ľudí, ktorí sa v tejto činnosti vyznali a na ktorých sa ľudia z rôznych dôvodov obracali, môžeme zadeliť do niekoľkých skupín: „1. osoby, ktoré nemajú nadprirodzené schopnosti, úmyselne však používajú prostriedky, ktoré buď sami osebe alebo za istých okolností majú škodlivú magickú silu. Nie sú teda rozhodujúce znalosti prostriedkov, ale ich konkrétna realizácia s úmyslom inému uškodiť – či už vo vlastný prospech, alebo z iných pohnútok. 2. Osoby, ktoré podľa poverových predstáv mali nadprirodzené schopnosti... 3. Osoby považované za strigy a strigóňov, o ktorých sa verilo, že získali čarodejnú moc od diabla.“²¹

Praktík na vyvolanie chorôb je mnoho, my sme sa zamerali na praktiky najpoužívanejšie a najtypickejšie.

URIEKNUTIE – táto predstava ako o príčine choroby bola známa na celom Slovensku. „Ak človek bez zjavného dôvodu náhle ochorel, alebo ak dieťa neprospievalo, tak... veľmi často považovali za príčinu urieknutie. Urieknuť mohol nielen človek so zrasteným obočím, ale aj iný, ktorý sa náhlým, upriameným pohľadom zahľadel druhému do očí... Urieknutie sa prejavovalo horúčkou a zívaním, zimnicou, ťažobou od žalúdka.“²² Urieknuť mohol človek nechtiac, napr. neuvážanou chválou, či priamym, prenikavým pohľadom. Človek však mohol spôsobiť urieknutie i zámerne, napr. ak človek so závisťou pozeral na iného pri jedle,²³ mohol mu tiež spôsobiť nevoľnosť, malátnosť a podobne. „Urieknutie znamenalo pôvodne aj poškodenie zdravého človeka zlými slovami (zariekáním).“²⁴

ZARIEKANIE – „tak ako existovali zariekania na vyhnanie chorôb, jestvovali i zariekania, ktorých účelom bolo chorobu spôsobiť.“²⁵ Tu sa budeme zaoberať zlým zariekáním, teda zariekáním, ktoré spôsobuje určitú ujmu. V literatúre sa termín zariekanie spôsobujúce ujmu často spája s termínmi kliatba, prekliatie. Tu chceme poukázať, ako ich chápeme my. Zlé zariekanie spôsobujúce určitý stav, napr. chorobu, smrť a pod., má širší sémantický obsah a je viazané veršovanou formou. Z nášho územia je známy a často citovaný príklad, kde „v hrdelnom procese s Magdalenou Badačkou z Mnešic vypočúvanou r. 1716 v Trenčíne, zachoval sa nám verš takéhoto privolávania choroby. Menovaná udržiavala nedovolený pomer so šľachticom Jurajom Majthénym, pretože bol ženatý, snažila sa nejakým spôsobom dostať zo sveta jeho manželku. Podľa výpovede svedkov prednášala raz ‘na formu pesničky’ tieto slová:

*Dones Bože muoru do Majthinych dvoru
(a) z tohto sveta zhlad' protivnicu moju.*²⁶

Kliatbu naproti tomu môžeme považovať za skrátenú formu takéhoto zariekania, napr. „Bodaj ťa vred nahaľoval!“ – „Bodaj teba krč natáhal!“²⁷ a mnoho podobných kliatob, kto-

rými sa podnes častujeme. Preklatie je potom už samotný stav, ktorý sa dosiahol pôsobením týchto slovných praktík, to je klatby či zlého zariekania.

Spoločný znak slovných praktík je predstava, že „slovo pôsobí mocou neodolateľnou“,²⁸ teda ide tu o vieru v mágiu slova. „Žiadne väčšie čary nie sú bez živého, slávnostne odriekajúceho alebo pošušky hovoreného alebo aspoň mysleného slova!“²⁹ V súčasnosti sa už takéto klatby a zlorečenia neberú pri vyslovovaní vážne, avšak ich skutočný význam spočíval v úmysle niekomu uškodiť pôsobením mágie slova.

MORENIE – týmto termínom³⁰ označujeme magické praktiky založené na princípe mágie napodobňovania, ktorých spoločným znakom je, že „zničením zastupujúceho objektu (sa má) zničiť subjekt“.³¹ Subjektom je tu človek, proti ktorému sa magická praktika morenia uskutočňuje. Mala sa ňou spôsobiť zdravotná ujma, veľmi často však až smrť subjektu. Zastupujúcim objektom bola veľmi často figúra (zo slamy, z hlíny a pod.) znázorňujúca ‘moreného človeka’. Veľmi často sa používali kúsky odevu (šnúrky, nite, čiastky jeho spodného odevu a pod.) osoby, na ktorú sa magicky pôsobilo. Používali sa i iné predmety, napr. zvláštne čary robila „nobilis femina Catharina Gyasanszky roku 1739, ktorá...sa priznala, že jednému mužovi uškodila tým, že nabrala jeho stupajú (t. j. zeme z jeho šlapajú) do šatky na ulíci nájdenej, rozrezala sekáčom na kríž trasidlo (rašelinisko) a ten uzlík doňho vložila a riekla: ‘jako sa toto trasidlo trasie, aby sa aj on triasol’.“³² Zastupujúcim objektom bola často – ako sme už spomínali – figúra, ktorá sa napr. páčila v peci, sušila v horúcom dyme, bodala, prepichovala a pod. Pri praktikách morenia sa používala i mágia gesta i mágia slova. Zainteresovaná osoba, t. j. človek, ktorý chcel uškodiť, verbálne určoval, čo sa má stať so subjektom (viď predchádzajúci príklad), prípadne sa mohla mágia slova uplatňovať i v dialógu, ktorý viedla zainteresovaná osoba s určitým mediátorom, t. j. s vedomkyňou, ktorá sa v praktike morenia vyznala a pomáhala pri nej. Veľmi často si pomocou ‘morenia’ vybavovali medzi sebou účty sokyne v láske. Veľmi dobrým príkladom uvedeného postupu je zistený materiál M. Kosovej počas výskumu na Kysuciach, o ktorom píše: „Postup praktiky prezradila mi počas výskumu v r. 1947 práve takáto vedomkyňa, ktorá bývala častejšie mediátorom tohto magického úkonu. V jej dome v podvečer alebo v noci urobili figúru zo slamy a obliekli na ňu ženské kúsky odevu. Nedozvedela som sa, či bolo podmienkou, aby aspoň kus z odevu patrila k vyhliadnutej žene. Figúru pomenovali menom obeť. Počas dialógu, v ktorom mediátor pichajúc ihlicou do figuríny, kladie otázky: Kto ochorel? Koho pichá? Ku komu ide kňaz? Kto zomrel? Komu zvonila? Koho kladú do hrobu? – zainteresovaná osoba uvádza v odpovedi zakaždým meno obeť. Otázky sa súčasne spájajú s gestualitou: s figúrou sa narába ako s chorým, potom umierajúcim a pochovávaným človekom. Verí sa, že obeť v ten istý čas pociťuje to, čo sa deje so zastupujúcim objektom.“³³

POROBENIE – o tejto magickej praktike existuje u nás najviac zaznamenaného materiálu. Podľa tradičných predstáv bolo porobenie takou magickou praktikou, ktorej negatívne pôsobenie bolo viazané na určité prostriedky. Táto praktika mala privodiť chorobu, no porobenie mohlo byť i príčinou smrti. Prostriedky, ktorými bolo možné človeku porobiť, sa označovali rôzne, zväčša ako ‘porobenisko’, ‘porobenina’, ‘porobisko’ a pod. Takýchto prostriedkov bolo pomerne mnoho. Boli to najmä predmety, ktoré nejakým činom súviseli s mŕtvym človekom, napr. voda, ktorou umyli mŕtveho, hrebeň, ktorým ho česali, klince z truhly, hlina z hrobov a pod. Zhubný účinok mohli mať aj predmety (napr. mince, kúsky odevu, vreckovka atď.), na ktoré bola prenesená choroba (na princípe mágie dotyku) v rámci liečebnej praktiky. Ako porobenina mohli slúžiť i ostré predmety (vretená, nože, ihly), ako i rôzne sušené časti zo zvierat, napr. ropuchy, hada, netopiera, tiež perie a pod. Takáto porobenina sa potom často zakopala pri dome, v ktorom býval človek, ktorému mala škodiť, alebo sa preliala (ak išlo o vodu), či pohodila na miesto, cez ktoré takýto človek často

chodil. Najčastejšou formou styku s porobeninou bolo prekročenie zakopaného, pohode- ného či preliateho škodiaceho prostriedku. Tu by sme chceli upozorniť, že na rozdiel od zlého zarietania či morenia, ktorých postupy boli zamerané na konkrétneho jedinca či sku- pinu, ktorému mali škodiť, tak praktika porobenia mohla byť príčinou ujmy na zdraví i u ľu- dí, proti ktorým nebola namierená. Stalo sa tak vtedy, ak sa takíto ľudia dostali do styku s porobeninou ako prví.

O magickej praktike porobenia nájdeme kvalitný i rozsiahly materiál u J. L. Holuby- ho.³⁴

2. Magicko-ochranné opatrenia v etnomedicíne

Ďalšou dôležitou súčasťou etnomedicíny sú magické ochranné opatrenia, zamerané na prevenciu zdravia. Tieto magické ochranné opatrenia, ako i samotné magické liečebné prak- tiky boli podmienené predstavami o magických príčinách chorôb uvedených v predchádza- júcej časti.

V podstate môžeme rozpoznať dva okruhy magicko-ochranných opatrení. Po prvé, reš- pektovanie určitých zákazov a príkazov, ktoré mali za cieľ ochranu zdravia človeka a po druhé, ochrana pomocou určitých prostriedkov a magických úkonov, ktoré boli takisto za- merané na magickú prevenciu.

2.1. Magicko-ochranné opatrenia založené na dodržiavaní určitých zákazov a príkazov

O zákazoch, ktorých nedodržiavanie mohlo priviesť zdravotnú ujmu a ktoré sa viazali k väčším či menším úsekom výročného a biodromálneho cyklu, ako i k niektorým iným príležitostiam, sme písali podrobnejšie v predchádzajúcej stati o magických príčinách cho- rôb. Preto sa tu nimi nebudeme bližšie zaoberať, chceme tu iba zdôrazniť, že podľa tradič- ných predstáv platilo, že ich rešpektovaním a dodržiavaním sa predchádza mnohým choro- bám, vrozeným vadám, či iným zdravotným ujмам.

2.2. Magicko-ochranné opatrenia pomocou určitých prostriedkov a úkonov

„Takmer neprehľadné množstvo preventívno-zdravotných opatrení pri rozličných príleži- stostiach ukazuje, za aké dôležité považoval ľud zdravie a vôbec fyzické vlastnosti jednotliv- ca.“³⁵ My sa z tohto množstva preventívno-zdravotných opatrení zameriame na najpoužíva- nejšie magicko-ochranné prostriedky a úkony, pričom budeme vychádzať z poznatkov už uvedenej literatúry.³⁶

V biodromálnom cykle nájdeme mnoho preventívno-zdravotných opatrení, napr. pri pô- rode sa v miestnosti, v ktorej žena rodila, pootvárali všetky okná a dvere, rozplietli sa jej vlasy, rozviazali jej na odevu uzly a podobne, aby sa pôrod ulahčil; podobne mohlo ulahčiť pôrodu, ak bol prítomný otec dieťaťa, ak nemohol prísť, tak aspoň kus odevu, ktorý mal priamo na tele, položili na rodičku, aby sa bolesť rozdelila; veľký magický význam mal prvý kúpeľ dieťaťa, napr. ako ochranu proti zlým silám vkladali do prvého kúpeľa černo- byl, alebo vodu poprškali svätenou vodou; vodu z prvého kúpeľa vylievali pod najzdravší strom v záhrade, aby dieťa v zdraví vyrástlo; v prvé dni po pôrode sa museli žena i dieťa chrániť pred pôsobením zlých síl plachtou, ktorá oddelila kút s jej posteľou od ostatného priestoru; ako ochranné prostriedky sa používali zahrotené železné predmety (nožnice, ihly a pod.), ktoré sa pichli do rohu plachty; veľký dôraz sa kládol na ochranu zdravia v období krstu (do vankúšika kládla krstná matka rôzne apotropajné predmety – cesnak, klokoč, soľ, černo- byl

a pod.); vlastne počas celého prvého obdobia života dieťaťa bola snaha ochrániť ho pred urieknutím, napr. do kolísky sa dával čistec, dávala sa červená stuha na zápästie dieťaťa, obliekla sa niektorá časť odevu naopak, matka vylízala jazykom oči dieťaťa a mnohé ďalšie.

I počas svadby sa praktizovalo mnoho ochranných úkonov, napr. spodná sukňa oblečená naruby, chlieb, cesnak, čistec, petržlen a iné mali ochrániť nevestu pred urieknutím a ďalšími škodlivými vplyvmi; pri odobierke sa kropil voz svätenou vodou, práskalo sa bičom, pri prevážaní nevesty sa niesli horiace sviece a pod.

Pri pohrebných zvykoch sa praktizovali ochranné úkony, ktoré mali zamedziť vplyvu mŕtveho na živých, medzi najpoužívanejšie magické prostriedky patrila oheň, ktorý okrem ochrannej funkcie plnil i magicko-očistnú funkciu, čiastočne ochrannú funkciu mali i krajce chleba, ktoré uložili do rohov truhly. Aby sa ochránilo všetko živé, tak sa zakopalo na odlahlé miesto všetko, čím obriadili mŕtveho, t. j. voda, ručník, hrebeň, prípadne tieto predmety spálili, podobne ako slamu, na ktorej mŕtvy ležal.

Vo výročnom cykle sa taktiež stretávame s množstvom úkonov, ktoré mali charakter zdravotnej prevencie. Tieto boli viazané najmä na zimný a jarný obyčajový komplex. V období pred zimným slnovratom sa s magickými ochrannými prostriedkami a úkonmi stretávame najčastejšie, pretože podľa tradičných predstáv bolo pôsobenie zlých síl vtedy na postupe. Napr. na Mikuláša sa hádzali do dverí hrnce naplnené kamením, aby bol čím väčší hluk, ktorý mal vypudíť zlé sily z príbytkov, na Luciu sa jedol cesnak, nad vchodmi do obydli ním robili kríž, ochranná funkcia sa pripisovala i symbolickému vymetaniu obydli, prednášali sa vinše, ktoré mali napomáhať alebo privodiť splnenie určitého želania a podobne. Na Vianoce sa ľudia chránili pred zlými vplyvmi podobne rôznymi apotropajnými prostriedkami ako ohňom, petržlenom, cesnakom a pod. Pre zabezpečenie zdravia v nasledujúcom roku konzumovali pri štedrovečernom stole cesnak, jablká, pod stôl kládli väčší železný predmet a kto ho počas večere pristúpil, mal byť po celý rok zdravý; k ochranným prostriedkom patrili na Tri krále v kostole posvätená sviečka, soľ, voda, krieda, ktoré sa používali nielen pri chorobách, a mnohé iné.

V jarnom období poznáme mnoho úkonov zameraných na ochranu zdravia či získania sily od prebúdajúcej sa prírody, napr. umývanie v potoku počas veľkonočného týždňa, ktoré malo zdravotno-preventívny charakter; kto stúpil na Bielu sobotu na železo, hneď ako vstal, mal mať po celý rok nohy zdravé; na zachovanie zdravia sa však využívala najmä očistná sila vody – umývanie či polievanie malo zabezpečiť zdravie v ďalšom období, ochrániť od vredov, chrást a pod. Mnoho magicko-ochranných úkonov sa praktizovalo na Juraja alebo v predvečer Juraja. Podľa tradičných predstáv sa mali vtedy zaktivizovať škodlivé sily, proti ktorým sa ľudia chránili rôznymi magickými úkonmi a osvedčenými apotropajnými prostriedkami.

Počas ďalšieho obdobia roka mala napr. preventívny účinok proti bolestiam prvomájová rosa, podobne tečúca voda a rosa zachytená na letný slnovrat sa používala na zabezpečenie zdravia. Podobne tiež oheň, ktorému ľudia pripisovali magickú očistnú a zdravotno-preventívnu funkciu, napr. na Jána sa malo celé telo poumývať v rose ako opatrenie pred kožnými chorobami; rastliny, ktoré kvitnú na Jána, majú čarodejný účinok, preto kúpali v odvare z týchto rastlín deti, aby boli po celý rok zdravé, tiež chránené pred urieknutím a pod.

Okrem toho existuje mnoho preventívno-zdravotných opatrení, ktoré sa nemuseli viazať na výročný či biodromálny cyklus. Napr. ako predpoklad zachovania zdravia bol považovaný spôsob života vychádzajúci z náboženských princípov; taktiež sa verilo, že spanie slabých detí so zdravými i dospelými je týmto deťom zdravotne prospešné; podobne starí ľudia sa pred onemocnením chránia tak, že spávajú spoločne so zdravými deťmi, alebo mladými, silnými osobami; používalo sa množstvo amuletov a talizmanov, ktoré mali ochrániť toho,

ktorý ich nosí, pred pôsobením zlých síl, mohli mať rôzne tvary, časté boli tvary kríža, srdca, ale používali sa i uzlové amulety, i amulety tzv. agnusky (Božie baránky), starobyľný amulet i tzv. dĺžka Kristova a pod. Častý úkon vyjadrujúci snahu predísť nežiadúcemu bolo napr. zaklopanie ľavou rukou na drevo zdola a mnohé iné. Ľudia si veľmi vysoko cenili zdravie, preto na jeho udržanie a ochranu používali množstvo rôznych opatrení.

3. Magické liečebné praktiky

Ako sme už spomenuli v predchádzajúcej časti, tradičné predstavy o magických príčinách chorôb podmieňovali nielen zdravotno-preventívne opatrenia, ale i samotné spôsoby a postupy liečebných praktík. Chceme tu však zdôrazniť, že „liečebné praktiky sú pozoruhodne zaujímavým stmelením magickej a racionálnej zložky. Príčina choroby sa odôvodňovala iracionálne, v liečebnom postupe sa však použili racionálne prostriedky, pričom ich konečný účinok sa opäť vysvetľoval pôsobením nadprirodzených síl. Prirodzene, vo vedomí ľudu sa racionálne a magické prvky nediferencovali. Obidve zložky predstavovali v liečebnom úkone komplex, ktorý ako celok mal privodiť výsledok.“³⁷

Nám, samozrejme, v tejto časti ide o magické liečebné praktiky, na ktoré sa chceme zamerať a určitým spôsobom ich utriediť. Tu však narážame na problém, pretože i v jednotlivých liečebných postupoch „nachádzame uplatnené temer pravidelne viaceré matérie, princípy a metódy. V istom zmysle možno hovoriť o kvantitatívnej kumulácii rôznorodých prvkov. Liečebné metódy možno preto síce spoľahlivo analyzovať, avšak ich systematická klasifikácia ako celkov z tohto dôvodu prakticky nie je možná. Kvantitatívna kumulácia ďaleko presiahla rámec jednotlivých liečebných úkonov. Človek nielenže do určitého úkonu sústredil tým viac prvkov, čím ťažšiu chorobu bolo potrebné premôcť, ale aj v dôsledku toho, že si nebol istý, ani o ktorý druh choroby ide, striedal viaceré liečebné postupy.“³⁸

Napriek uvedeným skutočnostiam sme sa pokúsili magické liečebné praktiky klasifikovať, pričom kritériom nám bolo samotné zameranie týchto praktík. Pri analýze magických liečebných praktík z tohto hľadiska môžeme tieto klasifikovať: postupy na vyhnutie choroby; na prenesenie choroby; na likvidáciu choroby; zbavenie sa choroby prinesením obeť; navodenie krízovej situácie, ktorá má vyústiť v uzdravenie alebo smrť a postupy na obnovenie zdravia.³⁹

VYHNANIE CHOROBY

Vyháňanie chorôb je pre magickú liečbu charakteristické a dialo sa rôznymi spôsobmi, pričom jednotlivé liečebné postupy sa často navzájom kombinovali. Napr. pomerne častou formou vyhánania chorôb bolo využitie liečivého účinku ohňa – okiadzanie. Okiadzaním sa veľmi často zaháňalo urieknutie. Pri tomto liečebnom postupe sa používali rôzne prostriedky, napr. triesky naškriabané zo štyroch rohov stola, rozžeravené drevené uhlie, na ktoré sa nasypali rôzne rastliny, omrvinky z chleba, kúsiky tkanín a iné. Urieknutie liečili i pomocou vlastného moču či utieraním opakom ruky, teda gestom. Určité gestá mali podľa tradičných predstáv odohňať chorobu, napr. utieranie opakom ľavej ruky smerom von od chorého; obkruženie rany, pričom plocha obkružovania sa stále zmenšovala; prežehnanie sa a pod.

Najväčší účinok pri vyhánaní chorôb sa však podľa tradičných predstáv pripisoval magickej sile slova – zariekaniu. O zariekaní sme už v našej práci písali, vtedy šlo o 'zlé zariekanie', teda také, ktoré malo za cieľ chorobu privodiť. Avšak zariekanie bolo „najmocnejším prostriedkom k liečbe a k pôsobeniu dobrého i zlého“,⁴⁰ preto teraz rozoberieme zariekania, ktoré mali chorobu zapudíť.

Za účinnú liečebnú praktiku sa zariekanie považovalo najmä pri chorobách, pri ktorých nebola príčina ich vzniku zjavná, napr. vredy, ruža, rôzne hnisavé rany a pod. Ako príčina vzniku týchto chorôb sa predpokladali magické zásahy, preto i liečba sa viazala na postupy využívajúce magické princípy. V našej odbornej literatúre je zachytené množstvo zariekaní proti chorobám a my sa pokúsime vybrať aspoň niekoľko typických príkladov.

Zariekanie nemuselo byť namierené proti nejakej konkrétnej chorobe, ale mohlo platiť i všeobecne proti akejkoľvek chorobe. Napr.:

*„Pomahaj mi Buch otec, Buch syn, Buch Duch svaty,
aby táto choroba od teba odišla,
aby nebývala v tvojich žilkách, slychách.
Pod onou horou je tam studnička,
tam sa aj vylihaj, z tej studničky napíjaj,
tomuto telu pokoj daj.
Tam ty iť, na tie pustie lazy,
tomuto krštienemu človeku pokoj daj.
Aby tak neškodilo tomuto človeku jako prahu,
cez ktorý sa moc vláčievajú,
a zemi po ktorej moc chodievajú.“⁴¹*

Hoci v úvode tohto zariekania vidíme obracanie sa o pomoc k Božskej Trojici, nemôžeme si zariekanie zamieňať s modlitbou. Rôzne časti v zariekaniach, obracajúce sa o pomoc k svätým, sa infiltrovali do zariekaní z obranných dôvodov. Tieto vsunuté časti však narušili samotnú podstatu zariekania, pretože „každé zariekanie je formou príkazu, ktorým človek presvedčený o vlastných schopnostiach, sile hovoreného slova a účinnosti použitých prostriedkov, chce dosiahnuť konkrétny výsledok. Nemožno ho teda stotožňovať s modlitbou, pretože tá je formou prosby, s ktorou sa človek obracia na vyššiu nadprirodzenú bytosť. V prvom prípade vystupuje človek, a to podľa vlastného presvedčenia, ako aktívny činiteľ, v druhom prípade ako činiteľ pasívny.“⁴²

Iné zariekania mohli byť zamerané na určitý neuh či skupinu chorôb. Ako príklad nám môže slúžiť zariekanie ruže – ‘kňahňa’, i keď zaznamenaný príklad má značne zredukovaný obsah:

*„Kňahňa, kňahňa veliká,
Židia v piatok mäso jedia,
nech aj teba zjedia.“⁴³*

Podobne magické liečenie vrodu: „Takto mňa to sfiskala matka (ukazovákom a palcom tlačí miesto, ktoré predstavuje vred, striedavo zvisle a vodorovne, teda do kríža) a začítovavla:

*„Keť si vred, hibaj het,
keť si krťina, hibaj do mlina.“*

13, 12, 11, 10, 9 – a tak furt dookola sfiskala až do jeden a potom mi takto spravila (ruku oprie vbok, ale dlaňou von, potom prudko posunie ruku nižšie a v zápästí od seba) – ako odhodíť od seba a tri rázy vred popľula.“⁴⁴

Posledne uvedený príklad liečebného postupu sa označuje ako ‘začítovanie’ – ide o bežný postup, ktorého podstatou je záporné počítanie. Okrem toho sa toto začítovanie spája so spomínanými gestami na vyhnanie choroby. Toto spojenie liečebných prvkov malo umocniť pôsobenie celého liečebného postupu. Aby boli liečebné postupy účinné, mohli byť veľmi

často viazané napr. na určitý čas, ako západ slnka, východ slnka, jednotlivé fázy mesiacov,⁴⁵ na určité miesto, ako izba, sútok prameňov, potok a pod. Pre liečebné postupy platí, že každá ich zložka bola podľa tradičných predstáv „považovaná za neoddeliteľnú súčasť procedúry a ak sa na niečo zabudlo, mohla sa celá liečba znehodnotiť.“⁴⁶

PRENÁŠANIE CHOROBY

Pre magickú liečbu je takisto charakteristické prenášanie chorôb. Choroby sa mohli podľa tradičných predstáv prenášať na osoby (na živých ľudí, ale i na mŕtvolu), na zvieratá, na stromy, veľmi často na rôzne predmety. Materiálu o prenášaní chorôb je opäť mnoho, obmedzíme sa len na základné spôsoby prenášania.

Preniesť chorobu na mŕtveho sa mohlo napr. tým, že sa orezali nechty z ľavej ruky chorého a dali sa mŕtvemu vo vrecúšku pod pazuchu s tým, aby mŕtvy s nimi vzal do hrobu aj chorobu nemocného.⁴⁷ Tento postup je založený na princípe parciálnej mágie. Pri iných postupoch založených na mágii dotyku napr. stačilo, ak sa chorý mŕtveho dotkol, tak choroba mala prejsť na mŕtveho a odíde s ním i do hrobu, alebo sa stierali niektoré choré časti tela mŕtvou rukou či kosťou z mŕtveho a pod.

Choroby sa prenášali i na živých ľudí a mohlo sa tak diať priamo, napr. nemocné deti mali vodiť medzi zdravých ľudí, aby títo chorobu prebrali a roznosili; verilo sa, že choroby sa môžu preniesť i na liečiteľa.⁴⁸ Pri prenášaní choroby sa využívala i sila hovoreného slova, napr. úrek sa zariekal:

*„Keď z chlopca – naj ide pod kapeluš,
keď z baby – naj ide pod cepec,
keď z d'ivky – naj ide pod varkoc.“⁴⁹*

Podobne sa mala preniesť choroba na iného človeka pri dialógu, napr. pri nádche sa mal chorý opýtať: „Čo býva včas ráno na tráve?“, iný: „Rosa.“, chorý: „Tak nech ide moja nádcha do tvojho nosa!“⁵⁰

Veľmi často sa však choroba prenášala na iných ľudí nepriamo, pomocou určitého predmetu, napr. chorý sa poutieral drobnou bankovkou či kúskom plátna, do ktorého dali mincu a toto pohodili na cestu a kto sa na peniaze ulakomil a zdvihol ich, na toho sa mala choroba preniesť; alebo sa chorý poutieral kusom chleba a tento sa podaroval žobrákovi s tým, že choroba prejde na neho a pod. Takéto postupy na prenášanie chorôb fungovali na princípe kontagiózneho mágie.

Pri prenášaní chorôb na zvieratá sa uplatňovala predstava, že určité zvieratá priťahujú nemoci, napr. pod posteľ dávali morča, ktoré malo do seba nemoc vtiahnuť, inokedy zase na princípe mágie dotyku sa dotýkali zvieratá nemocným údom s tým, že na zviera táto nemoc prejde.

Často sa prenášali choroby na stromy, napr. choré dieťa preťahovali pomedzi konáre stromu, peň mladého stromčeka sa rozštiepil a cez vzniknutý otvor preťahovali dieťa a pod. Takéto úkony boli založené na princípe mágie dotyku, avšak kontagiózna mágia sa mohla spájať i s hovoreným slovom, vyjadrujúcim určitú analógiu, teda s mágiou podobnosti. Napr. zlabre, čiže slintačku liečili u detí tak, že „pacientovi pri západe slnka natreli podnebie sadlom, potom masť opakovane ruky vyutierali a dotkli sa opakovane noža niekoľko ráz ústnej dutiny. Nožom nakrojili kôru slivkového stromu, utierali si o ňu masť z ruky a hovorili:

‘Sadaj slnko za horu a zlabre za kôru.’⁵¹

Choroby sa prenášali i na samotné predmety. Okrem už spomenutých, ktoré slúžili ako prostriedok pri prenášaní na ľudí (bankovka, chlieb a iné), častým prostriedkom bolo napr.

drevo vo forme kruhu, napr. merica, tiež koláč upečený do formy kolesa, alebo obruč zo suda a pod. Išlo o to, aby určitý predmet bol natoľko tesný, aby sa chorý človek mohol cez neho akurát pretiahnuť a tým vlastne chorobu zotrieť a nechať chorobu na predmete. Okrem toho i samotná kruhová forma mala určité magické účinky. „Kruh sám osebe bol považovaný za ochranný magický prostriedok a táto jeho vlastnosť sa znásobuje, ak pozostáva z materiálu, ktorému sa pripisuje tá istá vlastnosť.“⁵² (Umocniť tieto vlastnosti mohol napr. pleťný koláč upečený kmotrou.) Okrem využitia kontagióznej mágie, teda dotýkaním sa predmetom chorého, sa uplatňovala i mágia podobnosti, teda predmet mal určitú spoločnú vlastnosť (tvar, farbu a pod.), ktorá mala napomáhať preneseniu choroby na daný predmet. Napr. hnisavý zápal na viečku oka, teda 'jačmeň' popichali zrnom z jačmeňa; pri liečení slintačky použili červenú handričku; pri žltacke kúpali chorého v odvare kvetov žltých farieb, dávali mu jesť kašu zo žltého prosa, mal sa dívať do zlatého kalicha a pod.

LIKVIDÁCIA CHOROBY

„Účelu, aby sa nemoc zničila, docieli sa najistejšie tými prostriedkami, pri ktorých nosiče nemoci sa buď zahadzujú, alebo zakopávajú do zeme, odplavujú tekúcou vodou, spaľujú, alebo inak navždy odstraňujú, čím sa zároveň nemocný navždy nemoci zbavuje.“⁵³ Podľa tradičných predstáv mali živly nielen magickú očistnú a ochrannú silu, ale i moc preniesť na seba chorobu, a tým ju zlikvidovať. Liečivé účinky živlov – zeme, vody, ohňa, sa využívali buď priamo, t. j. priamym pôsobením zeme, vody či ohňa, často však mali zlikvidovať svojou silou predmet, na ktorý bola choroba naviazaná (pozri predchádzajúcu stať). Oheň, zem i voda mohli pôsobiť v liečbe jednotlivo, často sa však pôsobenie jednotlivých živlov spájalo, s cieľom umocniť ich účinnosť pri zničení choroby.

Zem napr. mohla v zmysle mágie dotyku vyliečiť zduť tak, že v záhrade spravili dieru, do ktorej sa vmestilo brucho chorého a choroba prešla do zeme. Na princípe mágie podobnosti mala zem z cintorína umŕtvíť chorobu. Zem mala zničiť predmet, na ktorý bola choroba prenesená, a tým i samotnú chorobu. Napr. často sa takéto predmety zakopávali na cintorín, na skryté miesta, kde sa nemôže nikto dostať, ku koreňom stromov a pod.

„Sila ohňa sa využívala troma spôsobmi: prostredníctvom plameňa, dymu a uhlíkov.“⁵⁴ Oheň mohol pôsobiť v zmysle parciálnej mágie, napr. pri urieknutí. Ak bol nejaký návštevník podozrivý, že uriekol dieťa, tak mu odstrihli niekoľko vlasov, či kúsok šnúry z prádla a to pri postihnutom dieťati spálili. „Spálením predmetu sa mal zničiť návštevníkov negatívny vplyv, zatiaľ čo okiadané dieťaťo bolo vlastný liečebný úkon.“⁵⁵ Rozšíreným spôsobom využitia sily ohňa na zničenie choroby bolo zlikvidovanie predmetu, na ktorý sa choroba preniesla. Napr. predmet sa mohol vysušiť v komíne, častejšie sa však takéto predmety spaľovali priamo v ohni, napr. náplast z rany, ihla, ktorou obkrúžili bradavice, zrnko jačmeňa, ktorým liečili 'jačmeň' na oku a pod.

Dalším živlom, ktorého použitie malo ľuďom zabezpečiť zdravie, bola voda. Pritom v tradičných predstavách sa diferencovala „voda tzv. živá, pod ktorou rozumeli vodu tečúcu, či už z prameňov alebo z oblakov“,⁵⁶ pričom voda z iných zdrojov sa považovala pri liečení za bezcennú. Umývanie vodou bola častá forma liečenia,⁵⁷ pričom aby sa umocnil liečivý účinok, mala voda pochádzať zo sútoku prameňov, z troch, siedmich, deviatich či dvanástich studní a pod. Vodou sa napr. umývali vrede a táto voda sa potom mala vyliť za dedinou, podobne umývali hostec i iné choroby. Tečúca voda slúžila na likvidáciu choroby i tým, že odplavovala predmety, na ktoré bola choroba prenesená, napr. kameň, ktorým utierali ziaebre, hodili do potoka, alebo dali pod odkvap strechy, aby dažďová voda chorobu odplavila a pod. Často sa s liečivými účinkami živlov spájali i iné prvky. Napr. ziaebre vytierali červe-

nou handričkou (princíp mágie podobnosti), namočenou vo vode (sila živlu) a pritom začítali pri potoku (pôsobenie mágie slova, ktorá mala napomáhať preniesť chorobu do vody):

*„Slunko vychodí a zlabre do vodi.
Ale ňe s mojou mocou
ale s Krista Ježiša dopomocou
i so svatou ňerozd'elnou trojicou.“⁵⁸*

Ako sme už spomenuli, živly mohli v liečbe pôsobiť jednotlivo, často sa však v liečebných praktikách spájali. Napr. spojenie magickej sily ohňa a vody pri liečbe urieknutia, keď do vody hodili žeravé uhličky a takouto vodou poutierali urieknutému oči, prípadne mal z nej piť. Často sa spájali magické sily vody a zeme, napr. kto sa chcel zbaviť bradavíc, mal zakopať niť s tolkými uzlíkmi, koľko mal bradavíc do zeme na miesto, kde stekala voda zo strechy domu.

Okrem magickej sily živlov, ktorá mala zlikvidovať chorobu, sa pokladala choroba za zničenú i vtedy, keď „zvíera alebo strom, na ktorý sa choroba preniesie, zahynie.“⁵⁹

Archaickou predstavou zlikvidovania choroby sú praktiky, kde symbolické alebo skutočné zničenie pôvodcu zranenia má napomáhať liečbe. Napr. keď sa niekomu zapichol do tela tŕň, mal ho rozžuvať, aby mu rana nehnisala; iný príklad, kde je liečba založená na princípe parciálnej mágie, ak niekoho uhryzol pes, tak na spôsobenú ranu prikladali kúsok spálenej srsti.⁶⁰

ZBAVENIE SA CHOROBY PRINESENÍM OBETE

Snaha o zbavenie sa choroby pomocou obetí patrí k prastarým spôsobom liečebných postupov. V našom etnografickom materiáli sa stretáme ešte s pozostatkami predkresťanských foriem obetí (napr. pri liečivých studničkách nechávali pacienti kusy plátna, peniaz hodený do studničky po umytí hostca a pod.), ako i s prepojením náboženských a magickej predstáv. Za takýto prejav pohansko-kresťanského synkretizmu možno považovať i kupovanie voskových rúk, očí, srdca či iných údov a ich kladenie k oltáru; takýmto prejavom mohlo byť i spojenie peňažnej obete s modlitbou, alebo uviazanie šatky okolo kríža na rázcestí a pod. Podľa J. Čižmára mohlo byť obetovaním i hádzanie vypadnutého zuba líšky či myšky, ktoré majú ostré zuby, pretože „obetovaním (hádzaním) zlého zuba líšky či myši sa vyjadruje túžba, aby nový zub vyrástol taký, aký má líška či myška.“⁶¹

Podstatou prinášania obete ako spôsobu liečenia bola viera, že obetovaním predmetu má chorý človek získať pomocou nadprirodzených síl zdravie.

NAVODENIE KRÍZOVEJ SITUÁCIE VYÚŠŤUJÚCEJ V SMRŤ ALEBO V UZDRAVENIE

K takémuto spôsobu liečby sa pristupovalo až po rôznych iných liečebných postupoch, ktoré však neprinesli očakávaný úspech. Navodenie krízovej situácie ako spôsobu liečby sa praktizovalo zväčša u detí, ktoré boli fyzicky slabé, dlhodobo chorľavé, neduživé, trpiace na detskú suchotu a pod. Tento postup mal definitívne vyriešiť situáciu, pretože sa verilo, že pri takomto spôsobe liečby chorý v krátkom čase zomrie, alebo vyzdravie. Napr. liečebným postupom mohlo byť to, že choré dieťa zobrali na cintorín, potom ho kotúlali po troch či deviatich hrobách zomrelých príbuzných, prípadne po hrobách, kde boli pochovaní ľudia s rovnakými krstnými menami, ako malo dieťa a pritom odriekali: „Kosti, kosti, mŕtve kosti, dajte tomuto dieťaťu mäsa dosti. Ak nedáte mäsa dosti, berte si ho do večnosti.“⁶² Vidíme, že pri uvedenom postupe sa využili magické princípy podobnosti i dotyku, ku ktorým sa

pripojila mágia slova, čísla a magická sila zeme. Spojenie všetkých týchto magických prvkov malo zaručiť istý účinok tohto postupu liečby.

Iným príkladom navodenia krízovej situácie vyúsťujúcej v smrť alebo uzdravenie, bol postup, keď „okúpali chorého v odvare rozmarínu, čo sa nazývalo ostatný kúpeľ, pretože dieťa buď vyzdravelo a ďalšie liečivé kúpele už neboli potrebné, alebo zomrelo.“⁶³

POSTUPY SÚSTREĎUJÚCE SA NA OBNOVENIE ZDRAVIA

Magické liečebné postupy, ktoré sme doteraz rozoberali, boli zamerané na to, čo sa má s chorobou stať (vyhnanie, prenesenie atď.). V etnomedicíne však nachádzame i veľa liečebných procedúr, ktoré neurčujú, čo sa má s chorým či s chorobou stať, ale zameriavajú sa priamo na obnovenie zdravia. Často boli tieto postupy založené na princípe mágie podobnosti, napr. aby chorý so zlomenou nohou mal také dobré nohy ako zajac, prikladali na poškodenú časť tela zajačie sadlo; ten istý princíp a viera v magickú silu slova sa využíval „keď malo dieťa ‘plieseň’, matka sa dotkla ‘spodníkom’ vlastných rodidiel a potom úst dieťaťa so slovami:

S čím som ťa rodila, s tým ťa hojim.

Ľe s mojou mocou s pana Ježiša Krista pomocou.“⁶⁴

Zariekanie pri tomto spôsobe liečenia mohlo mať i formu dialógu, napr. ak bolo dieťa chorobne chudé, matka dala do hrnca vodu a popritom predstierala varenie. Otec zatiaľ tri razy obehol okolo domu, za každým obehnutím nazrel cez kľúčovú dierku do kuchyne a zavolať: „Čo varíte?“ Matka odpovedala: „Chudô mäso na tučnô.“⁶⁵ – Čo malo zabezpečiť úspešnosť liečenia.

V etnografickom materiáli nachádzame liečebné postupy, ktoré určitou formou dohovárať majú zabezpečiť úspech pri liečbe. Napr. ak dieťa ochorelo od zľaknutia, snažili sa mu pomôcť tým, že „pri východe slnka nabrali z potoka vodu tak, že nádobu deväť ráz ponorili do prúdu. Prevarenú vodu naliali na vonkajšie, pritom však dostatočne hlboké dno naopak prevráteného hrnca, ktorý bol pripravený pod kolískou. Vodu preliali do vedra a celú procedúru deväť ráz opakovali. Pri západe slnka vedro vyniesli do poľa a vodu pomaly vylievali hovoriac: ‘Dušička, neľakaj sa, celečko (telíčko) nestrachuj sa.’“⁶⁶ Vidíme tu opäť snahu o prinavrátenie zdravia za použitia čo najviac magických komponentov (magická sila vody, slnka, čísla, slova).

Do tejto skupiny môžeme zaradiť i tradičné invokácie pri vítaní mesiaca. Napr.:

„Vítaj, mesáček, nový kráľ!

Čos nám slúbil, tu nám daj.

Napred zdravie,

Potom Božie požehnanie,

a po smrci kráľovstvo nebeské.“⁶⁷

Uvedený súbor tradičných predstáv a vedomostí o príčinách, ochrane a liečení chorôb je spracovaný podľa najčastejšie zaznamenaných poznatkov v etnografickej literatúre zo Slovenska. Snažili sme sa na čo najcharakteristickejších príkladoch zachytiť prejavy magického myslenia v etnomedicíne. Pri spracovávaní sme narážali i na ťažkosti, pretože časť liečebných úkonov vychádzala zo „starodávnych povier, u ktorých je možné dnes odhaliť len čiastočne ich pôvodný zmysel a popudy, ktoré k nim viedli. Niekedy človek spojil niektorý z úkonov, ktorý náhodou predchádzal vyliečeniu a povýšil ho na liečebný úkon.“⁶⁸ Ďalším problémom, ktorý sme už spomenuli, bola určitá kumulácia magických prvkov a prelínanie

sa jednotlivých praktík, čo sťažovalo ich jednoznačné zatriedenie (napr. v podstate pri každej vážnejšej chorobe sa okrem iných spôsobov liečby pristupovalo i k zariekaniu).

Dôvodom, prečo sme sa zamerali najmä na magické prvky v etnomedicíne, je aj to, že etnomedicína na Slovensku má zanikajúcu tendenciu. Lekárska veda síce prebrala niektoré empiriou osvedčené racionálne prvky, avšak magické prvky ako nepotrebné povery pomaly ale iste zanikajú. Dnes sa už však poukazuje na možnosť, že tieto magické prvky neboli len akousi poverou, ale mali možno svoj racionálny, časom však zabudnutý, podklad.

POZNÁMKY

- 1 Príspevok vychádza z diplomovej práce „*Pokus o vyhodnotenie magických praktík na Slovensku z hľadiska psychotroniky*“, ktorú som obhájil na KE FF UK v Bratislave v máji roku 1995.
- 2 Bližšie pozri práce: FRAZER, J.G.: *Zlatá ratolest*. Praha, 1977, s. 24-25; STRÁNSKÁ, D.: *Lidové obyčaje hospodárské*. In: *Národop. Věst. českoslov.*, roč. 25-26. Praha 1932-33, s. 193.
- 3 Napríklad práce: BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. 1. vyd. VEDA, Bratislava 1973. 358 s.; JUNAS, J. – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Prehľad. 1. vyd. Osveta, Martin 1985. 568 s.; RIPPA, J.: *K histórii medicíny na Slovensku*. VEDA, Bratislava 1956. 197 s.
- 4 HORVÁTHOVÁ, E.: *K vývoju etnomedicíny na Slovensku*. In: SAS 16, 1987, s. 151-165.
- 5 ČIŽMÁŘ, J.: *Lidové lékařství v Československu*. Brno 1946. 328 s.
- 6 HOLUBY, J. L.: *Národopisné práce*. Zostavil a úvod napísal J. Mjartan. SAV, Bratislava 1958, s. 274-391.
- 7 Niektoré z nich sú napr.: BAŇÁRY, L.: *Ludová liečba a povery v Zuberici*. In: *Čas. NSS* 14, 1911, s. 16-18; BUDAY, A.: *Domáce lieky ľudu slovenského*. In: *Slov. Pohľ.* 18, 1898, s. 247-248., s. 430-432, s. 500-502; ČEČETKA, F. J.: *Pověrečné léčení*. In: *Národop. Sb. českoslovanský*, roč. 7, 1901, s. 134-174; HALAŠA, A.: *Ludová liečba a rozličné rady a čary*. In: *Sborník MSS* 8, 1902, s. 116-125; JOSIPOVIČ, G.: *Názvy chorôb u ľudu*. In: *Slov. Pohľ.* 11, 1891, s. 315-319; ŘEHOŘ, M.: *Nemoci a léky na Slovensku*. *Čes. Lid* 22, 1913, s. 197-198; URAM-PODTATRANSKÝ, G.: *Lieky pospolitého ľudu*. *Slov. Pohľ.* 12, 1892, s. 564-569.
- 8 MATIEGKA, J.: *Lidové léčení*. In: *Československá vlastivěda. Řada II. Národopis*. Praha, SFINX 1936, s. 300-340.
- 9 HORVÁTHOVÁ, E.: *Lidové léčení*. In: *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968, s. 584-589; HORVÁTHOVÁ, E.: *Liečenie a pranostiky*. In: *Slovensko 3. Lud – II. časť*. 1. vyd. Bratislava 1975. s. 1031-1041.
- 10 Napríklad state: ČAJÁNKOVÁ, E.: *Zvyky, ľudové liečenie*. In: *Banická dedina Žakarovce*. Bratislava, SAV 1956, s. 448-483; HORVÁTHOVÁ, E.: *Ludové liečenie*. In: *Horehronie 2. Kultúra a spôsob života ľudu*. Bratislava 1974, s. 301-322; JAKUBÍKOVÁ, K.: *Ludové liečenie*. In: *Zamagurie*. Košice, 1972, s. 263-269. Môžeme sem zaradiť i práce: TÓTHOVÁ, I.: *Ludové liečenie na juhozápadnom Slovensku v prostredí maďarského etnika*. (Diplomová práca.) Bratislava, FF UK 1978. 269 s.; ZAJONC, J.: *Tradičné ľudové liečenie v obciach severovýchodného Gemera*. (Diplomová práca.) Bratislava, FF UK 1987. 175 s.
- 11 Niektoré z nich sú napr.: BROUČEK, S.: *Lidová medicína a náboženský život*. *Čes. Lid*, 81, 1994, s. 305-309; HORVÁTH, P.: *Ludové liečenie na Thurzovom dvore v Bytči v 1. polovici 17. storočia*. *Slov. Národop.* 16, 1968, s. 274-276; HORVÁTH, P.: *Zbierky ľudových povier a zvykov z okolia Uhrova z r. 1823*. *Slov. Národop.* 16, 1968, s. 102-118; HORVÁTHOVÁ, E.: *O liečebných praktikách v Slovenskom Komlóši*. *Slov. Národop.* 18, 1970. s. 488-495; HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, E.: *Liečebné praktiky čarodejníc na severo-západnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia*. *Slov. Národop.* 7, 1959, s. 433-445; HORVÁTHOVÁ, E.- HORVÁTH, P.: *Lieky a liečebná činnosť turčianskych olejkárov v 18. storočí a na začiatku 19. storočia*. *Slov. Národop.* 16, 1968, s. 465-502; JESENSKÁ, G.: *Premeny etnomedicíny v podmienkach družstevnej dediny*. In: *Národop. Inf.* Bratislava 1979, č. 2-3, s. 213-217; LACKOVÁ, E.: *Ludové liečenie oľasých Rómov východného Slovenska v minulosti*. *Slov. Národop.* 36, 1988, s. 203-209; NOVÁK, J.: *300-ročný slovenský herbár*. Poznámka ku skúmaniu starých liekopisov. *Slov. Národop.* 12, 1964, s. 633-636; TÓTHOVÁ, I.: *Magické prvky v liečebných úkonoch maďarského etnika na Slovensku*. *Národop. Inf.* Bratislava

- 1980, č. 3, s. 121-133; WATZKA, J.: Zbierka starých ľudových lekárenských receptov z 1. polovice 18. storočia. Slov. Národop. 19, 1971, s. 309-312.
- 12 BELKO, D.: Ludové liečenie. (Dulovce, Svätý Peter: okr. Komárno.) Materiál z terénneho výskumu. Bratislava, FF UK 1991. 63 s. Uložený v TA SNS pri ÚE SAV, príř. čís. 1339.
- 13 HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju..., c. d., s. 157.
- 14 HORVÁTHOVÁ, E.: Liečenie...c. d., s. 1031.
- 15 ČIŽMÁŘ, J.: c.d., 328 s.; HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju..., c.d., s. 151-165; MATIEGKA, J.: c. d., s. 300-340.
- 16 HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju... c. d., s. 155.
- 17 HORVÁTHOVÁ, E.: Liečenie a... c. d., s. 1031.
- 18 K biodromálnemu a výročnému obyčajovému cyklu pozri napr. práce: BEDNÁRIK, R.: Duchovná kultúra slovenského ľudu. In: Slovenská vlastiveda. II. Bratislava 1943, s. 19-121; CHOTEK, K.: Zvykosloví. Rodinné zvyky. In: Československá vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha, 1936, s. 269-275; HORVÁTHOVÁ, E.: Zvykoslovie a povery. In: Slovensko 3. Ľud – II. časť. 1. vyd. Bratislava, 1975, s. 986-1006; JAKUBÍKOVÁ, K.: Rodinné zvyky. In: Zamagurie. Košice, 1972, s. 195-231. K výročnému obyčajovému cyklu pozri napr. práce: HORVÁTHOVÁ, E.: Rok vo zvykoch nášho ľudu. Bratislava 1986. 248 s.; JAKUBÍKOVÁ, K.: Výročné zvyky. In: Zamagurie. Košice 1972, s. 231-254; STRÁNSKÁ, D.: Výroční obyčeje. In: Československá vlastivěda. Rada II. Národopis. Praha 1936, s. 276-293.
- 19 HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju... c. d., s. 155.
- 20 HORVÁTHOVÁ, E.: Rok vo zvykoch... c. d., s. 54.
- 21 HORVÁTHOVÁ, E.: Zvykoslovie... c. d., s. 1027.
- 22 HORVÁTHOVÁ, E.: Ludové liečenie... c. d., s. 309.
- 23 ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 125.
- 24 Tamže, s. 273.
- 25 HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, E.: c. d., s. 438.
- 26 Orig. akta v trenč. stol. archíve XII, 27, 1194. Podľa HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, E.: c. d., s. 438. Tento príklad je citovaný napr. i v prácach: ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 125; HOLUBY, J. L.: c. d., s. 323; HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju... c. d., s. 157.
- 27 ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 125.
- 28 Tamže, s. 134.
- 29 HOLUBY, J. L. : c. d., s. 328.
- 30 Tento termín je zaznamenaný napr. v prácach: HOLUBY, J. L.: c. d., s. 326; KOSOVÁ, M.: Magické usmrcovanie protivníka na diaľku. (Rozbor úkonu imitačnej mágie.) Slov.Národop. 21, 1973. s. 515 a nasl.
- 31 KOSOVÁ, M.: c. d., s. 525.
- 32 Akta v trenč. stol. arch., č. XII, 27, 1193. Podľa: HOLUBY, J. L.: c. d., s. 327.
- 33 KOSOVÁ, M.: c. d., s. 515.
- 34 HOLUBY, J. L.: c. d., s. 288-303.
- 35 HORVÁTHOVÁ, E.: Liečenie a ... c. d., s. 1031.
- 36 Pozri pozn. 18.
- 37 HORVÁTHOVÁ, E.: Liečenie a..., c. d., s. 1031.
- 38 HORVÁTHOVÁ, E.: Ludové liečenie... c. d., s. 320.
- 39 Ako predloha pre tento pokus o klasifikáciu magických liečebných praktík bola: HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju... c. d., s. 158.
- 40 ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 134.
- 41 Archív Oravskej stolice, Acta criminalia, fasc. 107, č. 20, v Štát. archíve v Bytči. Podľa: HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, E., c. d., s. 435-436.
- 42 HORVÁTHOVÁ, E.: Liečenie a...c. d., s. 1031.
- 43 BELKO, D.: c. d., s. 43.
- 44 HORVÁTHOVÁ, E.: Ludové liečenie...c. d., s. 304.
- 45 Bližšie pozri napr. v práci: HOLUBY, J. L.: c. d., s. 369-371; HORVÁTHOVÁ, E.: Mesiac v kozmogonických predstavách ľudu. Slov. Národop. 20, 1972, s. 601-608.
- 46 HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju...c. d., s. 163.
- 47 ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 159.

- 48 Tamže, s. 160.
 49 JAKUBÍKOVÁ, K.: Ludové liečenie...c. d., s. 267.
 50 BELKO, D.: c. d., s. 46.
 51 HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju...c. d., s. 159.
 52 HORVÁTHOVÁ, E.: Ludové liečenie...c. d., s. 314.
 53 ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 164.
 54 TÓTHOVÁ, I.: Magické...c. d., s. 123.
 55 HORVÁTHOVÁ, E.: Lidové léčení...c. d., s. 587.
 56 HORVÁTHOVÁ, E.: Predstavy o prírode. In.: Horehronie 2. Kultúra a spôsob života ľudu. Bratislava, VEDA 1974. s. 325.
 57 Bližšie pozri: HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, E.: c. d., s. 438 a nasl.
 58 HORVÁTHOVÁ, E.: Ludové liečenie...c. d., s. 306-307.
 59 ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 164.
 60 HORVÁTHOVÁ, E.: Liečenie a...c. d., s. 1032.
 61 ČIŽMÁŘ, J.: c. d., s. 153.
 62 HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju...c. d., s. 160.
 63 Tamže, s. 160.
 64 HORVÁTHOVÁ, E.: Ludové liečenie...c. d., s. 307.
 65 HORVÁTHOVÁ, E.: K vývoju...c. d., s. 163.
 66 Tamže, s. 161.
 67 HOLUBY, J. L.: c. d., s. 371.
 68 HORVÁTHOVÁ, E.: Lidové léčení...c. d., s. 587.

MAGIC IDEAS, MEASURES AND PRACTICES IN HUMAN ETHNO-MEDICINE

Summary

Magic is interwoven with a whole complex of customs. It is a wide field with a great quantity of material, and thorough study of it would require an independent work. Therefore this study directs its attention to the application of magic in ethno-medicine. Here it is possible to find a varied range of magic thinking and activity. According to traditional ideas, application of the principles of magic could not only revive damaged health, but also protect against illness, or even cause illness itself.

A great quantity of information about ethno-medicine or its individual components can be found dispersed in periodicals, but the information is rarely organized in a temporal and spatial way. The articles of E. Horváthová about ethno-medicine in Slovakia in synthetic works about folk culture are especially important. They present an integrated picture of folk medicine in Slovakia. It is possible to find a large number of practices of a preventive-protective character, ideas about the causes of illnesses, healing and approaches to healing, hygienic principles and so on in monographic works on individual regions and communities in Slovakia.

The terms „folk healing“ and „ethno-medicine“ are used as synonyms in some expert literature, but these terms are not identical in content. The content of the term „healing“ actually only concerns activity which is aimed at recovery of health. However apart from this, folk healing includes a large amount of knowledge of the causes of illness, the human body, hygienic principles, prevention and medicines. Further components of traditional spiritual culture, such as customs, ideas about nature and so on exist at the same time, and overlap with traditional healing, as do fragments of knowledge of official medicine, religion and other matters. This whole complex can be called ethno-medicine. Ethno-medicine as a whole can be divided into rational and irrational ethno-medicine. Such a division is obviously artificial. In traditional spiritual culture these two components overlap and are inseparable. Such an artificial division is brought into the study only in relation to the further systematization of the article.

The rational part of ethno-medicine, which is essentially based on really verified experiences, by which people protect and heal themselves, is not analyzed more closely in the study. The article is more deeply directed towards the so-called irrational, superstitious part of ethno-medicine, in which faith in super-natural powers is especially manifested.

Ethno-medicine can be divided according to its object of interest into human ethno-medicine, which covers approaches to preserving the health of people in the widest sense of the word, and veterinary ethno-medicine, which covers approaches to protecting and healing animals. The article is directed towards magic ideas, principles, approaches and resources of human ethno-medicine preserved in the traditional culture of Slovakia, and towards their systematic classification.

The classification, which does not claim the right to completeness, derives especially from the older works of J. Matiegka and J. Čižmář and from the more recent work of E. Horváthová:

1. Ideas about the magic causes of illnesses are an important part of the knowledge of ethno-medicine. Identification of these causes was a condition for the adoption of effective protective measures and individual methods of healing. Two basic areas of magic cause can be distinguished. Firstly there was the conviction that a person could cause illness himself by not respecting a taboo, the breach of which is sanctioned by harm to health. Such taboos are associated with some life situations, certain days of the year and various other activities. Secondly there was the conviction of the functioning of certain magic approaches to the causing of illnesses, practiced by people who were skilled in such activities.

2. Magic-protective measures. Firstly respecting certain taboos and commands, which had the aim of protecting the health of a person, and secondly protection with the help of certain resources and magic acts, which were aimed at magic prevention.

3. Magic healing practices are an inseparable part of ethno-medicine. Traditional ideas about the magic causes of illnesses conditioned not only preventive health measures, but also individual methods and approaches in medicinal practices. By analyzing them from the point of view of purpose it is possible to classify them: approaches to avoidance of illness; to transferring illness; to liquidation of illness; getting rid of illness by making a sacrifice; instructions for a crisis situation which could lead to healing or to death and approaches to renewal of health.

The reason the study is directed especially towards the magic elements in ethno-medicine is the fact that ethno-medicine in Slovakia is disappearing. Although medical science has taken over some of the empirically verified rational elements, the magic elements as unnecessary superstitions are slowly but surely disappearing.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 44, 1996, číslo 3
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
Doc. PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk
Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press,
spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 44, 1996, Number 3

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava,
Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 44, 1996, No 3

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 44, 1996, Nr. 3

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVENSKÝ
NÁRODOPIIS
